

Afscheidscollege Prof. dr. ir. C.L. Temminck Groll

De cultuurhistorische ambitie voor monumentenzorg

Op 17 september jongstleden nam prof.dr ir C.L. Temminck Groll in de Agnietenkapel – dus op historische bodem- afscheid als bijzonder hoogleraar 'Restauratie en Conservatie van gebouwen' aan de faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam. Het afscheidscollege draagt als titel: 'Materie en Abstractie' en analyseert de spanning in het veld der monumentenzorg tussen kunsthistorische en architectonische invalshoeken, met een verwijzing naar ruimtelijke ordening. Daarmee tevens het belang aangevend van de cultuurhistorische ambitie voor de monumentenzorg. Dit nu is hoogst actueel, voor de komende discussie over vijfde Nota ruimtelijke ordening.

Coen Temminck Groll heeft meerdere levens van onderzoek en onderwijs achter zich en tenminste nog een vóór zich: het onderzoek naar de overzeese monumenten waaraan *prof. Fons Asselbergs*, directeur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, in zijn toespraak refereert: '(...) de kennis, inzicht en gedrevenheid van de door jou opgeleide studenten, hebben wij nu hard nodig. We kunnen je niet missen en hebben je nú weer nodig voor de overzeese monumentenwereld.' *Prof. Manfred Bock*, hoofd van de afdeling geschiedenis der bouwkunst, geeft in zijn rede het belang van Temminck Groll's werk aan: 'Deze bijzondere leerstoel verrijkt de studie en is waard te blijven voortbestaan.'

Zijn gedrevenheid voor het onderwijs heeft generaties van studenten en promovendi gemotiveerd. 1) Coen Temminck Groll: 'Dat is het spannende van onderwijs: je probeert iets over te dragen en in dit vak is dat in essentie: het zorgvuldig en met respect omgaan met wat anderen eerder met zorg en liefde hebben gemaakt. (Zoals de uitvoerend musicus dat doet met een oude partituur?).'

Als eerste hoogleraar restauratie in Delft wordt Temminck Groll grondlegger van het bouwhistorisch onderzoek. Na zijn emeritaat aanvaardt hij de benoeming als bijzonder hoogleraar bij het kunsthistorisch instituut in

Amsterdam. In zijn tweede afscheidsrede ligt de nadruk op de kunsthistorische en architectonische benadering als elkaars complement, een en ander gerelateerd aan het ruimtelijke ordeningsaspect, met als dimensies historische stads- en dorpskernen en landschappen.

Opnieuw begrijpbaar maken van gebouwen vereist breed cultuurhistorisch besef

In zijn betoog maakt Temminck Groll een dwarsdoorsnede door de cultuurgeschiedenis en demonstreert aan de hand van de geschiedenis van de Agnietenkapel de verandering in gebruik en restauratieopvatting met aspecten als mogelijke reconstructie van verdwenen delen en de relatie tussen oud en nieuw. Daarmee een vervolg gevend aan de Grondbeginselen voor restauratie, een discussie die sinds 1917 woedt. Hij trekt daarbij parallellen met het uitvoeren van muziek. Willen we het werk van de componist optimaal kunnen doorgronden dan dienen wij dat idealiter te beluisteren in de ruimte waarvoor het is gemaakt, én door hem zelf uitgevoerd. En dat is nu precies het probleem van de authenticiteit, het doet zich voor zowel bij muziek als architectuur. Het opnieuw begrijpbaar maken van één specifiek werk is de opdracht aan de dirigent en aan de restauratie-architect. Kennisnemen van andere cultuurui-

In de Agnietenkapel: Prof. Temminck Groll (m) tussen Vossius(l) en Barlaeus (r), die in 1631 als professor aangesteld aan het 'Athenaeum Illustre' hun colleges in de Agnietenkapel gaven. Foto's auteur.

De cultuurhistorische ambitie voor de 5e nota

Materie en abstractie zijn in de monumentenzorg elkaar versterkende bestanddelen, die de cultuurhistorische waarde van de gebouwde en ongebouwde omgeving analyseren, respectievelijk materialiseren, met als ambitie: bescherming van de menselijke biotoop. Het verankert mensen in hun wordingsgeschiedenis en behoedt hen voor vervreemding daarvan. Dát is de essentie van de instandhouding van het gebouwde en ongebouwde archief. Dát is de ultieme culturele ambitie! En dat is precies datgene wat cruciaal is in de komende discussie over de in het voorjaar 2000 te verschijnen, vijfde nota ruimtelijke ordening!

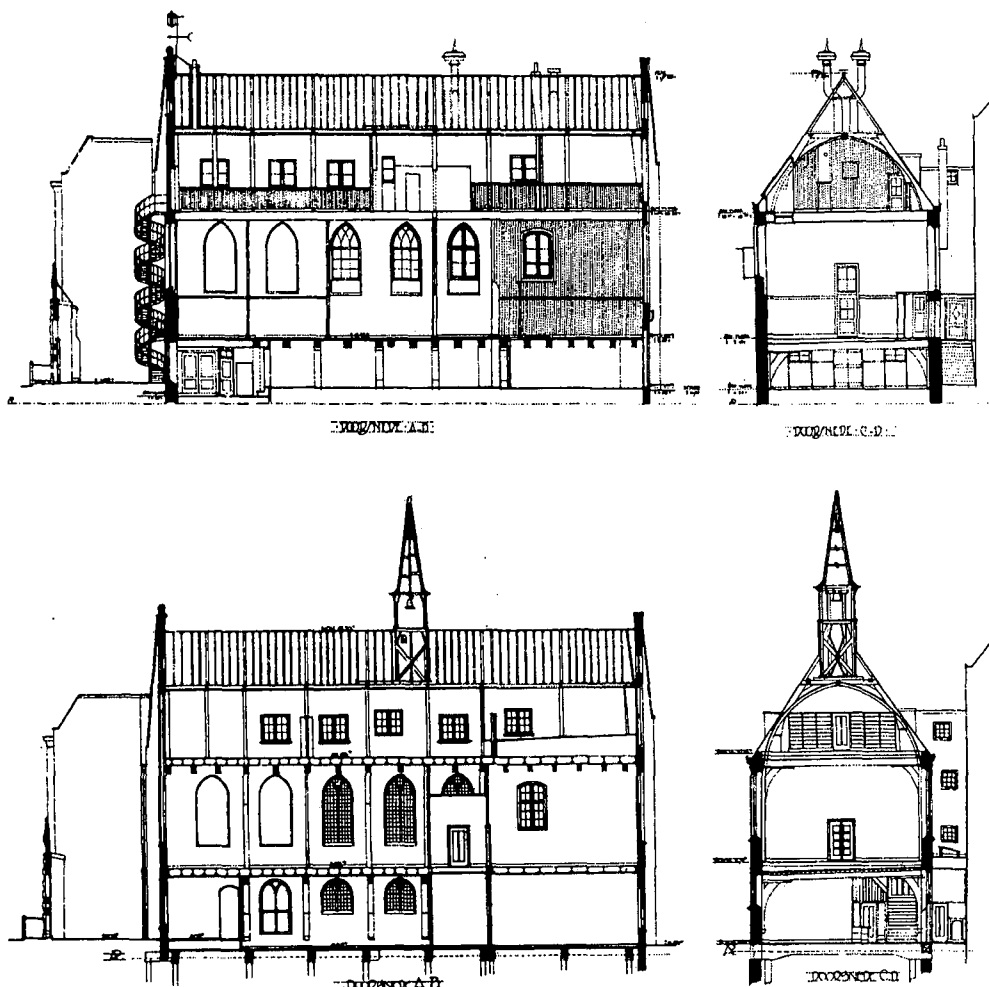
De contouren van die discussie tekenden zich al af in de serie van vier debatten: 'De Culturele dimensie van de 5e Nota ruimtelijke ordening' die zich recentelijk in het Nederlands Architectuur Instituut afspeelden.

In zijn inleiding tot het slotdebat op 27 oktober jongstleden geeft staatssecretaris *Rick van der Ploeg* aan dat ruimtelijke ordening een daad van cultuur is. (Toespraak slotbijeenkomst van de serie debatten 'De Culturele dimensie van de 5e Nota ruimtelijke ordening.' N.A.I. Rotterdam, 27 oktober 1999.) De Amsterdamse hoogleraar bestuur en beleid *Maarten Hajer* stelt de onbeantwoord gebleven vraag: 'Wat is de cultuurhistorische ambitie hiervan de 5de nota?' (De cultuurhistorische ambitie van de 5e Nota: publiek domein of de frictieloze samenleving. In *Socialisme en Democratie* december 1999.)

De hoogleraren *Fons Asselbergs* en *Coen Temminck Groll* geven in hun recente redes, ieder vanuit hun eigen invalshoek een invulling daaraan. *J.F.B.*

J.A.C. Tillema overleden

Ons bereikte het bericht, dat op 1 juli j.l. ir. *J.A.C. Tillema* is overleden. Tillema is tijdens zijn werkzame leven directeur van de Dienst Gemeentewerken van Rotterdam en lid van de Monumentenraad. Hij schreef in opdracht van het ministerie van CRM de geschiedenis van de monumentenzorg in Nederland. Ook was hij nauw betrokken bij de plaatsing van het beroemde en destijds controversiële beeld van Zadkine 'De verwoeste stad' op de kop van de Leuvenhaven.. Het oktober-nummer van het KNOB bulletin besteedde uitvoerig aandacht aan deze markante en veelzijdige persoonlijkheid. *J.F.B.*

Plaat XVIII.

Teekeningen van lengte- en breedte-doorsneden over het gebouw der Agnietenkapel

Boven: Vóór de restauratie

Onder: Na de restauratie

tingen uit dezelfde periode is daarbij een onmisbaar hulpmiddel. Het betoog wordt geïllustreerd met dia's; de diverse perioden worden op andere wijze begrijpbaar gemaakt door voor die periode karakteristieke muziekstukken te laten horen. Muziek heeft met architectuur gemeen dat het een tijdsbeeld van een cultuur weergeeft. Aan het slot van het afscheidscollege geeft spreker zijn gehoor iets te denken mee en poneert de stelling: 'Voor een goede akoestiek is het (ondermeer) nodig, dat elke octaaf die men kan horen zijn antwoord vindt in de architectuur, dus in centimeters voor de boventonen tot en met decimeters voor de diepe bassen. Elke octaaf moet zijn antwoord vinden in de ritmes van de architectuur!'

Het afscheidscollege wordt hieronder samenvattend, fragmentarisch weergegeven, zonder pretentie tot volledigheid. 2)

Tekening A.A. Kok 1919.

Nuancering non-reconstructie dogma

Muziek en architectuur hebben gemeen dat er een afstand bestaat tussen bedenkers en uitvoerenden, tussen de makers van abstracte concepten en degenen die deze in klank of steen materialiseren. Net als bij het uitvoeren van werken van overleden componisten moet men het bij het restaureren van gebouwen stellen zonder de aanwijzingen van de bedenkers. Het is daarom dat – ondanks de charters – het bij het restaureren van gebouwen wél aanvaardbaar kan zijn om iets dat verdwenen is te reconstrueren en bij het restaureren van schilderijen en beeldhouwwerken niet. 3)

Dáár immers waren bedenker en maker één – wat verdween is dus niet opnieuw te maken. Maar het materialiseren van abstracties als bouwmassa, silhouet, ruimtevorm en lichtval kunnen terugkomen, kortom alles wat wiskundig als partituur beschrijfbaar is – al is het mate-

Prof. Asselbergs (l): (...) we hebben je nog steeds nodig Coen! Prof. Temminck Groll (r): Als het zo mag zijn mag ga ik graag nog een tijdje met dat alles door!

riaal en de bewerking daarvan evenmin authentiek als het musiceren zelf dat volledig kan zijn. Een strenge voorwaarde is uiteraard, dat we écht precies weten wat de 'bedenker' ofwel ontwerper zich voorstelde en dat er géén geschiedenis 'bedacht' wordt. Essentieel daarbij is dat het object, de structuur, nog in herkenbare vorm bestaat, of volledig bekend is.

Een complicerende factor bij gebouwenrestauraties is, dat we dikwijls niet alleen met één ontwerper te maken hebben, maar ook met één of meer soms zeer verdienstelijke, aanpassers of eerdere restaurateurs. Bovendien is vaak het authentieke verhaal van de totale gebruiksgeschiedenis boeiender en instructiever dan al die afzonderlijke fasen op zich zelf. Steeds zal dit alles bij een restauratie tegen elkaar en tegen de huidige gebruikseisen en de constructieve noodzakelijkheden moeten worden afgewogen. 4)

Maar: authentiek materiaal, verweerd en wel, blijft natuurlijk altijd het allerfijnste en het meest overtuigend.

Veranderingen gebruik Agnietenkapel door de eeuwen

De kapel is gebouwd in 1470. Ligging en bouwvolume zijn toen bepaald, evenals aspecten van structuur, constructie en afwerking. Belangrijke aspecten zijn de éénbeukigheid en de aanwezigheid van een tussenvloer in het schipgedeelte ten behoeve van de kloosterzusters (zie tekening). Zoals bij de meeste kapellen

van vrouwenkloosters was er geen toren maar alleen een klokkenstoel of dakruiter (zie Jargon, pag. 21). Na de reformatie krijgt de stad de beschikking over de kloosterterreinen en wordt in 1632 het Atheneum Illustre hier gehuisvest. De belangrijkste aanpassingen zijn: onder het gotische houten tongewelf wordt een vloer gelegd; in de kapruimte komt de bibliotheek. De tussenvloer wordt doorgetrokken zodat er twee zalen ontstaan. In 1847 wordt een weinig fraaie achtergevel aan de Oudezijds Voorburgwal gebouwd; in 1864 wordt de kapel jongensschool doch wordt in 1899 afgekeurd voor dat doel, waarna er een meisjesschool in wordt gehuisvest (sic!). In 1877 wordt het Atheneum universiteit, de centrale plek is dan al de Oude Manhuispoort. In het begin van de 20ste eeuw valt het besluit om de Agnietenkapel weer bij de Universiteit te betrekken en deze als 'geboorteplek' een ereplaats te geven. Zo komt in 1919-'21 een uitgebreide en consciëntieuze restauratie tot stand (zie tekening A.A. Kok). 5) Daarbij bouwde architect Kok ondermeer een trap in die nog steeds de 'Kok-trap' wordt genoemd, en hij reconstrueerde het dakruiter-tje: een silhouet kan ook zonder het authentieke materiaal terugkomen. Kok werd later secretaris en redacteur van de in 1911 opgerichte Bond Heemschut. Anno 1999 is de kapel in gebruik als Universiteitsmuseum met – net als bij het Anne Frankhuis – het gebouw zelf als eerste museumstuk. Door allerlei inbouwsels ging de helderheid erg achteruit, en ook nu moet er bouwkundig weer het nodige gebeuren. Met dit verhaal wilde ik iets laten zien van de twee invalshoeken die er bestaan ten aanzien van de betrokkenheid bij wat er in het verleden is gebouwd: die van de architectuurhistorici en die van de monumentenzorgers. We hebben elkaar nodig.

Taak monumentenzorg

De architectuurhistoricus zoekt naar de achtergronden die aan een ontwerp ten grondslag liggen. Vandaar uit wordt dan de plaats van het object in de geschiedenis van het bouwen en de bijdrage daaraan bepaald. Een verdwenen object kan daarbij even belangrijk zijn als iets dat nog bestaat. De Utrechtse Mariakerk en het Haagse Huygenshuis zijn daarvan uitstekende voorbeelden. Vanuit de monumentenzorg daarentegen zoekt men naar de bijdrage die een historisch object – los van de mate van originaliteit – levert aan het visualiseren van de geschiedenis van de plek waar het zich bevindt en van de cultuur waarvan het deel uitmaakt. De taak van de monumentenzorg is dan ook om ervoor te zorgen, dat zulke een object of structuur die rol zo goed en overtuigend mogelijk zal kunnen blijven vervullen, al is het maar door zorg voor de omgeving.

Spanningsveld

Opvallend is dat het bij restauratiediscussies vaak de kunsthistorici zijn, eigenlijk de mensen van de abstractie van het woord, die het meest de nadruk leggen op het authentieke materiaal, vertrouwd als zij zijn met schilder- en beeldhouwkunst. De architecten – de mensen van de materie- kijken toch snel naar de abstractie van het vroegere ontwerp, zij immers zijn vertrouwd met het materialiseren van abstracties. Een monumentenleven lang probeerde ik bruggen te slaan tussen deze twee invalshoeken en dat ik dat tenslotte ook mocht doen in de stad waar ik het leven begon, zou lijken op het sluiten van een cirkel. Het is een wonderlijke, boeiende en ook weer erg vanzelfsprekende ervaring om – na een heel monumentenleven buiten Amsterdam om – in zo'n late fase toch weer bij allerlei zaken (restauratie Anne Frankhuis en Agnietenkapel, red.) in je geboortestad betrokken te raken.

Noten

- 1) H. Bollebakker; Vijftig jaar liefde voor monumenten, In: *Heemschut* 1996/no 5, pp 28-30.
- 2) C.L. Temminck Groll; *Materie en abstractie. Afscheidscollege*, Amsterdam 1999. Verschijnt geannoteerd en geïllustreerd in: *Monumenten*, december 1999.
- 3) W. Denslagen, *Nostalgie en modernisme in de monumentenzorg. Oratie*, Utrecht 1999.
- 4) A.F.F.M. Asselbergs; *Niets is zo veranderlijk als een monument. Oratie*, Nijmegen 1999. Voor samenvatting zie *Heemschut* 1999/no 5, pp 34-36.
- 5) *De Agnietenkapel, Gedenkboek*. Amsterdam 1921. Tekening A.A. Kok p. 70.

Drs. J.J. Bollebakker is bestuurslid van de Bond Heemschut en lid van de redactieraad.